

naspram Bosne i Hercegovine. S obzirom na temu i metodološki pristup, ova monografija će zasigurno biti nezaobi-

lazna u daljim istraživanjima trgovačke politike, ali i odnosa austrougarske vlasti naspram Bosne i Hercegovine.

Hana Younis

Sve se to krilo, a moglo se pretpostaviti

Andrej Rodinis, *Velika praznina, Njemački ratni zarobljenici na radu u Bosni i Hercegovini*

Tuzla, 2017, 282 str.

Britanci su još krajem decembra 1944. upozoravali jugoslavenske vlasti i maršala Tita na obećanja koja su data u maju 1944. da će poštivati međunarodne zakone u postupanju s neprijateljskim ratnim zarobljenicima. Tito je ove britanske navode odbacio ocijenivši ih kao potpuno neistinite, tvrdeći da su ih prenijeli “tamošnji kvislinški agenti-provokatori s kojima se oni družē”, te da on drži svoju riječ. Britanci su mu skrenuli pažnju kako, bez obzira na to je li on pogazio riječ ili ne, “uvijek postoji mogućnost da se njihovi tamošnji zapovjednici nisu obazirali na njegove naredbe. To se uvijek događa”. Noel Malcolm navodi podatak da je u Jugoslaviji u masovnim strijelanjima, marševima smrti i koncentracionim logorima čak oko 250.000 ljudi izgubilo živote 1945–1946. godine.

Bivša Jugoslavija je u vezi s pitanjem njemačkih ratnih zarobljenika

ocijenjena kao jedno od najgorih mjesta, odmah iza Sovjetskog Saveza. Vršena su uglavnom istraživanja progona njemačke manjine u Jugoslaviji, folksdojčera, dok o njemačkim ratnim zarobljenicima u Bosni i Hercegovini ne postoje pisani prilozi.¹ Zbog toga je A. Rodinis istražio arhivske izvore, knjige i članke kako bi na osnovu njih rekonstruirao život i rad njemačkih ratnih zarobljenika u Bosni i Hercegovini, tj. njihovu ulogu u obnovi i izgradnji zemlje u godinama nakon Drugog svjetskog rata.

U uvodnom dijelu autor pojašnjava ko su ratni zarobljenici te daje kratak

¹ Vlada SR Njemačke 1957. osnovala je u Minhenu posebnu znanstvenu komisiju za ratne zarobljenike. Kurt Beme je studije ove komisije priredio u dvije knjige koje govore o zarobljeništvu u Jugoslaviji 1941–1949, a objavljene su u Njemačkoj 1962. i 1964. godine.

historijat razvoja pravila o postupanju s ratnim zarobljenicima. Broj njemačkih ratnih zarobljenika u bivšoj Jugoslaviji po okončanju Drugog svjetskog rata nije se mogao precizno utvrditi, tako da se procjene kreću od 194.000 do 400.000. Da je Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima iz 1929. godine kršena u svim aspektima, dokaz su masovne likvidacije zarobljenika “na licu mjesta”. U samim zarobljeničkim logorima smrtnost je bila velika. Zarobljenici su umirali od gladi i bolesti, korišteni su za opasne poslove, naročito za čišćenje mina.

I pored zapovijedi Vrhovnog štaba NOVJ iz decembra 1944. o humanom postupanju sa zarobljenicima, brojni dokumenti potvrđuju da je ubijanje ratnih zarobljenika potkraj i neposredno nakon rata bilo sasvim uobičajeno i uglavnom je ostalo nekažnjeno. Masovne likvidacije tokom 1944. i 1945. izvođene su na temelju prethodnih odluka najužeg partizanskog odnosno partijskog vodstva. U stradanju zarobljenika naročito se ističu marševi kojim su zarobljenici upućivani na razna područja bivše Jugoslavije, a prozvani su marševima smrti. Autor je utvrdio da su u Bosnu i Hercegovinu, prema Sarajevu, zarobljenici usmjeravani iz Slavenskog Broda, koji je označen kao jedno od najvećih koncentracijskih mjesta, a iz Istre, u Bosnu prema Banjoj Luci, zarobljenici su dolazili i preko Kostajnice i Dvora na Uni.

Na osnovu procjena dolazi se do podatka da je u zarobljeništvu od gladi i iscrpljenosti umrlo najmanje 80.000 ljudi. U ovaj broj nisu uračunati likvidirani na licu mjesta. Jugoslavensko zarobljenišтво je imalo nekoliko faza. U prvim mjesecima nakon rata zarobljenici su bili “na putu”. Slijedi prelazno razdoblje u kome su formirani logori te su zarobljenici raspoređivani na radove. U ovoj fazi zbog zime i nedostatka odjeće stradao je veliki broj zarobljenika. U trećoj fazi, u proljeće 1946. godine, došlo je do određenih poboljšanja životnih uvjeta: logori su dovedeni u nešto bolje stanje, a određeni broj bolesnih i za rad nesposobnih zarobljenika pušten je kućama.

Najveći broj njemačkih zarobljenika ostao je u Jugoslaviji do kraja 1948. i početka 1949. godine, kada je uslijedila repatrijacija. Kroz te nepune četiri godine korišteni su kao radna snaga. Arhivska građa vojne i policijske provenijencije o ratnim zarobljenicima, kao ključni izvor za utvrđivanje brojnog stanja njemačkih ratnih zarobljenika u Bosni i Hercegovini, još uvijek je nedostupna. Analizom brojnih dokumenata iz 24 fonda Arhiva Bosne i Hercegovine i 16 fondova Arhiva Jugoslavije autor je utvrdio da je sredinom 1948. godine u privredu Bosne i Hercegovine bilo uključeno preko 17.000 njemačkih ratnih zarobljenika.

Zarobljenički logori u Bosni i Hercegovini su tema potpuno nepoznata

do pojave ove knjige.² Prema podacima iz aprila 1947. godine, u Jugoslaviji su postojala 83 logora, od toga 15 u Bosni i Hercegovini, i to u većim mjestima i važnijim rudarskim i industrijskim centrima. Većina ih je bila na omladinskim prugama Brčko – Banovići i Šamac – Sarajevo.³ U početku su zarobljenički logori bili pod nadzorom vojnih jedinica, pri Komandi VI armije postojao je odsjek za ratne zarobljenike, a početkom aprila 1946. zarobljeničke logore preuzimaju savezno, odnosno republička ministarstva unutrašnjih poslova sa svojim odsjecima za ratne zarobljenike.

Iscrpnom analizom arhivske građe obuhvaćen je svakodnevni život i rad ratnih zarobljenika: od smještaja u privremenim barakama, u brojnim slučajevima to je boravak pod otvorenim nebom, preko nedostatka odjeće, obuće, hrane, obavljanja teških poslova. Veće zarobljeničke bolnice u Bosni i Herce-

govini nalazile su se u Brčkom, Mostaru i Zenici, dok su Sarajevo i Doboj imali zarobljeničku bolnicu II reda. Sa pruge Brčko – Banovići zarobljenici su prebacivani u sarajevski lazaret zbog smrzavanja nogu. Izvršeno je mnogo amputacija, a bio je i veći broj smrtnih slučajeva. Posebno pitanje u organizaciji logora jeste slobodno vrijeme u logoru i društveni život. U pogledu logorskog života, na prvom mjestu se nalazilo pitanje svojevrstnoga preodgoja zarobljenika kroz osnivanje posebne antifašističke organizacije.

U situaciji izrazitog nedostatka radne snage uloga ratnih zarobljenika je iznimno važna, stoga autor o angažmanu njemačkih ratnih zarobljenika u pojedinim oblastima govori kroz zasebna poglavlja. Brojčano, zarobljenici su najviše korišteni kao fizička radna snaga u drvnoj industriji, rudnicima, industrijskim preduzećima, u obnovi mostova, izgradnji tunela, zatim u građevinskim odjeljenjima pojedinih vojnih jedinica, a naročito na izgradnji hidroelektrana na Neretvi. Većina njih su do kraja 1947. godine bili na omladinskim prugama. Zbog toga je krilaticu da se pruga gradi dobrovoljnim radom omladinskih radnih brigada neophodno dopuniti i “radom nemačkih ratnih zarobljenika”. U poljoprivredi zarobljenici su uglavnom bili fizički sezonski radnici.

A. Rodinis konstatira da je godina 1947. određena prelomnica, tada dolazi do sve većeg oslobađanja za-

² Književnik Miljenko Jergović u jednom napisu iz 2015. godine naveo je podatak da su novu željezničku stanicu u Sarajevu radili ratni zarobljenici Nijemci. Radiosarajevo.ba, 02.03.2015.

³ Na karti br. 1 (str. 17) A. Rodinis daje pregled lokacija zarobljeničkih logora u BiH. To su: Banja Luka, Prijedor, Drvar, Mostar, Jablanica, Konjic, Sarajevo, Busovača, Turbe, Nemila, Žepče, Doboj, Maglaj, Zavidovići, Begov Han, Zenica, Kakanj, Visoko, Vareš, Foča, Pale, Rogatica, Sokolac, Banovići, Živinice, Tuzla, Lukavac, Brčko. Pominju se i neka druga mjesta poput Kreke, Modriče, Bosanske Dubice itd.

robljenika i njihovog angažiranja prema svojim strukama. Autori koji su se bavili ekonomskom poviješću Bosne i Hercegovine su propustili ukazati i na ovaj segment, odnosno nisu iskoristili sve bogatstvo podataka koje nudi fond Planske komisije NRBiH – osnovane pri republičkoj vladi, koja je vršila i raspored zarobljenika u ministarstvima i ustanovama – kao i još neki arhivski fondovi. Brojno stanje njemačkih ratnih zarobljenika po logorima u oktobru 1947. pokazuje da ih je u FNRJ 78.218, od čega 20.491 u Bosni i Hercegovini. U posljednjim mjesecima 1947. godine veoma su intenzivna oslobađanja zatvorenika. Repatrijacijom zarobljenika u ljeto 1948. iz Bosne i Hercegovine je otišlo preko 20.000 ljudi.

Njihovim odlaskom iz Bosne i Hercegovine nastao je veliki problem jer se zbog nedostatka stručnjaka u brojnim dokumentima navodi da je njemački ratni zarobljenik “nezamjenjiv”. Oni su se isticali u radu, posebno su cijenjeni stručnjaci, pokazali su se od velike važnosti u svim granama privrede u BiH, ali i u nauci, prosvjeti, kulturi. Nalazimo ih na fakultetima, u zdravstvenim ustanovama, pozorištu, kinematografiji, ali i kao vrtlare kod četiri bosanskohercegovačka ministra. Jergović u pomenutom članku

navodi da “imena tih ljudi naprosto nisu važna ili su predstavljala državnu tajnu”. Rekli bismo ni jedno ni drugo. Bez sagledavanja vremena i okolnosti u kojima se to dešava nemoguće je ponuditi valjan odgovor. Jergovića demantira imenski registar s imenima nekoliko stotina njemačkih ratnih zarobljenika. A. Rodinis na kraju zaključuje da *samo godinu ili dvije nakon masovnih likvidacija, o njima se uglavnom govori pohvalno, kao dobrim drugovima i izvrsnim radnicima, čiji će odlazak predstavljati veliki, teško nadoknadv gubitak.*

Čitav tekst je potkrijepljen nizom dokumenata, fotografija i, na kraju, izvanredno odabраних priloga koji su dodatno obogatili ovaj rukopis.

Knjiga dr. Andreja Rodinisa predstavlja značajan doprinos historiografiji Bosne i Hercegovine, ali i evropskoj historiografiji. Njome se otvara niz pitanja: od onih zašto su se ovakve stvari sakrivala i nisu bile predmet historioografske obrade, do onih najosjetljivijih koja se javljaju u svakom ratu, a to je odnos prema ljudskom životu. Prevođenje knjige na njemački jezik otvorilo bi put ka saradnji sa njemačkim historičarima te bi se otklonila barijera u izučavanju sudbine ratnih zarobljenika iz bivše Jugoslavije u Njemačkoj.

Senija Milišić